

מעשה דבוריא

פתיחה

השבוע נעסוק באגדתא אחת המוזכרת ברמז בגמרא, אך מובאת בהרחבה בפירוש רש"י, והעסיקה הרבה פרשנים במהלך הדורות¹. בשבוע שעבר עסקנו בדמותו של רבי חנינא בן תרדיון ומהמסרים העולים מהסיפורים שמובאים עליו בגמרא. כפי שראינו גם בתו של רבי חנינא בן תרדיון נענשה ונשלחה לישב בקובה של זונות. עונש זה קשה ביותר, ובמיוחד בימינו קשה להבינו ולהתמודד עימו.

בת נוספת הייתה לרבי חנינא בן תרדיון ושמה ברוריא. ברוריא נישאה לרבי מאיר, ובנוסף לכך היא היתה אישה מפורסמת בזכות עצמה (כפי שנעמוד על דמותה בהמשך). ברוריא ביקשה מרבי מאיר שיצא להציל את אחותה וימלט אותה מעונשה:

"אמרה לו: זילא בי מלתא דיתבא אחתאי בקובה של זונות. שקל תרקבא דדינרי ואזל, אמר: אי לא איתעביד בה איסורא מיתעביד ניסא, אי עבדה איסורא לא איתעביד לה ניסא. אזל נקט נפשיה כחד פרשא, אמר לה: השמיעני לי, אמרה ליה: דשתנא אנא. אמר לה: מתרחנא מרתח, אמרה לו: נפישין טובא (ואיכא טובא הכא) דשפירן מינאי. אמר: ש"מ לא עבדה איסורא, כל דאתי אמרה ליה הכי. אזל לגבי שומר דידה, א"ל: הבה ניהלה, אמר ליה: מיסתפינא ממלכותא, אמר ליה: שקול תרקבא דדינרא, פלגא פלח ופלגא להוי לך. א"ל: וכי שלמי מאי איעביד? א"ל: אימא אלהא דמאיר ענני ומתצלח" (יח.).

רבי מאיר בדק את גיסתו, והוא הבין שהיא אכן לא נטמאה ומצאה דרך להימלט מהגברים שהגיעו אליה. לאחר שהשומר ניצל בזכותו של רבי מאיר, מסופר על בושה שנגרמה לרבי מאיר ומובאים בגמרא מספר דעות מה היה המעשה שגרם לאותה בושה. הדעה האחרונה המובאת בגמרא טוענת כי רבי מאיר ערק לבבל, בגלל 'מעשה דבוריא'.

מהו אותו מעשה? מדוע נאלץ ר' מאיר לברוח לבבל? בשיעור זה נדון בעניין זה, אך בטרם נדון בכך, נבחן את דמותה של ברוריא.

דמותה של ברוריא

מלבד העובדה שברוריא הייתה אשתו של רבי מאיר, אנו מוצאים כי היא הייתה תלמידת חכמים גדולה מאוד. ברוריא מובאת בתוספתא בכלים (א, 1) ברמה הזוהר לרמתו של תנא, ור'

יהודה מכריע במחלוקת התנאים שם כפי הכרעתה של ברוריא.

במקום אחר, אנו מוצאים כי ברוריא מלמדת את רבי מאיר דרשה שמשנה את הבנתו לגבי היחס לחוטאים:

"הנהו בריוני דהוו בשבבותיה דרבי מאיר והוו קא מצערו ליה טובא, הוה קא בעי רבי מאיר רחמי עלויהו כי היכי דלמותו. אמרה ליה ברוריא דביתהו: מאי דעתך? - משום דכתיב: יתמו חטאים, מי כתיב חוטאים? חטאים כתיב! ועוד, שפיל לסיפיה דקרא: ורשעים עוד אינם, כיון דיתמו חטאים - ורשעים עוד אינם? אלא, בעי רחמי עלויהו דלהדרו בתשובה - ורשעים עוד אינם. בעא רחמי עלויהו והדרו בתשובה" (ברכות י.).

ברוריא מלמדת את רבי מאיר דרשה חדשה לפסוק ומחנכת אותו כיצד יש לנהוג בנוגע לפושעים. כדי לעמוד על כוחה בהלכה נעיין בדברי הגמרא בפסחים (סב:) (הציטוט הוא ממקבילה בילקוט שמעוני):

"ר' שמלאי אתא לקמיה דר' יוחנן א"ל ניתני מר ספר יוחסין, א"ל אין שונין לא ללודים ולא לנהרדעים כ"ש דאת מלוד וקבעך בנהרדעא, אכפייה א"ל מתנינא לך א"ל ניתני לי בתלתא ירחי, א"ל ברוריא דביתהו דר' מאיר בריתה דר' חנינא בן תרדיון דהות גמירא תלת מאה שמעתתא ביומא אפילו הכי בשש שנים לא יצא ידי חובתה ואת אמרת הכי?! (דברי הימים א רמז תתרעז).

שוב, ברוריא מצטיירת כתלמידת חכמים גדולה מאוד, וכסמל לתלמיד חכם מבריק שכוח לימודו כה גדול.

במקום נוסף מובא לגבי ברוריא הסיפור הבא:

"רבי יוסי הגלילי הוה קא אזיל באורחא, אשכחה לברוריה, אמר לה: באיזו דרך נלך ללוד? - אמרה ליה: גלילי שוטה, לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה; היה לך לומר: באיזה ללוד. ברוריה אשכחתייה לההוא תלמידא דהוה קא גריס בלחישא, בטשה ביה, אמרה ליה: לא כך כתוב ערוכה בכל ושמרה, אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך - משתמרת, ואם לאו - אינה משתמרת" (עירובין נג.).

לברוריא יש מעמד כה גבוה, עד שהיא מרשה לעצמה לנזוף ברבי יוסי הגלילי על דבריו (נחזור לדון בסיפור זה בהמשך).

מהו מעשה דבוריא?

כאמור, הגמרא מביאה אפשרות כי רבי מאיר עזב את ארץ ישראל לבבל בעקבות מעשה שקשור בברוריא. רש"י על אתר מסביר מהו אותו מעשה:

"שפעם אחת ליגלגה על שאמרו חכמים נשים דעתן קלות הן עליהן, ואמר לה חייך סופך להודות

1 על סיפור זה נכתב במספר מקורות והדברים חופפים לדברים המובאים בסיפור, ראה- הרב בנימין לאו- 'חכמים כרך שלישי' עמודים 216-225; בקון- 'כיצד נספר את סיפור סוף חייה של ברוריה' בתוך להיות אשה יהודיה קובץ ב; איתם הנקין- 'תעלומת מעשה דבוריא', אקדמות כא; שיעורו של הרב שי פירון כפי שמופיע באתר ישיבת פתח תקווה <http://www.ypt.co.il/show.asp?id=29854>

נעיין בדברי האחרונים שהתייחסו לדברי רש"י ונבחן כיצד הם התייחסו לסיפור מופלא זה.

פירושי האחרונים

כפי שכבר הזכרנו, בראשונים אנו כמעט ואיננו מוצאים התייחסות לסיפור כפי שהוא מובא ברש"י. ההתייחסויות לסיפור מובאות בדברי האחרונים, ושם אנו מוצאים אף נסיונות להתמודד עם הבעיות שבסיפור. בשו"ת שבות יעקב נשאל לגבי כפרה על עונש חמור של עבירה עם אשת איש:

"שאלה על דבר אחד שנכשל באיסור אשת איש וקבל על עצמו מכח תשובה דין ארבע מיתות ב"ד להטביע עצמו בנהר שהוא חנק, אי הוי כדן מאבד עצמו לדעת או נימא כיון דעושה משום תשובה הוה ליה כדן מת על מטתו?

תשובה הנה לכאורה נראה דגם זה בכלל מאבד עצמו לדעת יחשב כי מוטב שיטלנו מי שנתנו ואל יחבל בעצמו..." (ח"ב סימן קיא).

בהמשך דבריו כותב ה'שבות יעקב' כי אין להביא ראיה ממה שעשתה ברוריא:

"וכן אין להביא ראיה מהא דאיתא פ"ק דע"ז (יח: גבי ברוריא איתתא דר"מ דחנקה את עצמה לפי שפיתה תלמיד אחד, ו"ל דבאמת שלא כהוגן עשתה גם בזה ומה"ט אפשר ערק ר"מ מפני כסופא".

ה'שבות יעקב' קובע כי מעשה ההתאבדות של ברוריא נעשה שלא כהוגן, וכנראה בעקבות הבושה ממעשה זה ברח רבי מאיר לבבל. ויש לתמוה- האם בגלל הבושה מהתאבדות אשתו ברח רבי מאיר לבבל? נראה פשוט יותר כי הבושה האמיתית בסיפור זה היא עצם השליחה של התלמיד לפתות את אשתו! פירושו של השבות יעקב נראה אם כן מוקשה מתוכו, וקשה לקבלו.

תשובה נוספת שעוסקת במעשה ברוריא מובאת בשו"ת טוב עין סימן ד שכתב החיד"א. החיד"א עוסק בפסק הרמב"ם (פ"א מהלכות ת"ת) המצטט את דברי ר' אליעזר האומר כי כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות. החיד"א מקשה על הרמב"ם מדוע הוא פוסק כר' אליעזר, והרי הוא שמותי ולא פוסקים כשיטתו. בעקבות כך הוא מציע כי הרמב"ם פסק כרבי אליעזר בעקבות מעשה ברוריא:

"ותו דאמרו בעירובין דף נ"ג דברוריא בטשה בהווא תלמידא ודרשה פסוק ובפסחים דף ס"ב אמרו דברוריא גמרא תלת מאה שמעתא ביומא דסיתוא מתלת מאה רבואתא ואם הלכה כרבי אליעזר איך רבי חנניא בן תרדיון אביה ותלת מאה רבואתא מלמדיה עברו יחדיו והיו מלמדין אותה תורה שבעל פה. והיה מקום לומר דחדא מתרצא חבירתה דבתחילה סברי דאין הלכה כרבי אליעזר והיו מלמדין תורה שבעל פה לבנות ואיתא מכללא ברוריא. אמנם ממה שאירע לברוריא פ"ק דע"ז הסכימו דהלכה כר' אליעזר".

כפי שהעלינו לעיל, יתכן מאוד כי הרמב"ם כלל לא הכיר את הסיפור הזה, וכנראה היה לו פירוש אחר לגמרא. בכל מקרה

לדבריהם. וצוה לאחד מתלמידיו לנסותה לדבר עבירה והפציר בה ימים רבים עד שנתרצית, וכשנודע לה חנקה עצמה וערק רבי מאיר מחמת כסופא".

סיפור זה מפתיע וקשה מאוד. אנו לא מוצאים את הסיפור זה במקור אחר בתקופת הראשונים חוץ מבדברי רש"י, ולא ברור מהיכן שאב רש"י את הביאור הנ"ל. בעלי התוספות ופרשנים נוספים לגמרא אינם מפרשים כך, וכלל אינם דנים בדברים אלו.

בנוסף, מעשהו של ר"מ נראה תמוה- האם בעקבות הקנטה של אשתו הוא בא להוכיח לה משהו? באיזה דרך הוא עושה את זה? יש כאן בעיה כפולה: ראשית בעיה הלכתית - ר"מ עובר על איסור 'לפני עיור' גם כלפי ברוריא וגם כלפי תלמידו, היות ומדובר באשת איש. מעבר לכך עולה כאן השאלה המוסרית הפשוטה- האם יעלה על הדעת שבעל יגיד לתלמידו לפתות את אשתו?! ועוד רבי מאיר?! דבר זה נראה מאוד תמוה וקשה ללב ליישבו.

בסופו של דבר מובא בסיפור כי ברוריא התאבדה לאחר שנודע לה הדבר. מהו בדיוק הדבר שנודע לה? האם היא התאבדה לאחר שגילתה שרבי מאיר יזם זאת? האם העובדה שרבי מאיר ידע על כך גרמה לה למעשה זה? האם ניתן לומר שתלמיד חכם בשיעור קומה של ברוריא ביצע עבירה כה חמורה, ולאחר מכן הוסיף חטא על פשע והתאבד על כל המשמעות ההלכתית הנגזרת מכך?

בהקשר זה, יש להזכיר את הסיפור המובא בגמרא בקידושין על רבי מאיר:

"רבי מאיר הוה מתלוצץ בעוברי עבירה, יומא חד אידמי ליה שטן כאיתתא בהך גיסא דנהרא, לא הוה מברא, נקט מצרא וקא עבר. כי מטא פלגא מצרא שבקיה, אמר: אי לא דקא מכרזי ברקיעא הזהירו בר' מאיר ותורתו, שויתיה לדמך תרתי מעי" (פא.).

אנו מוצאים כאן סיפור מאוד דומה לנפילתה של ברוריא על פי רש"י, אלא שהפעם הסיפור הוא על רבי מאיר. אם נשווה בין שני הסיפורים נראה מספר נקודות מעניינות:

- את ברוריא ניסו לפתות במשך ימים רבים ולא הצליחו, ולעומת זאת את רבי מאיר הצליחו בפעם אחת ולא על ידי מעשה אקטיבי.

- רבי מאיר אף עשה מעשה אקטיבי (לחצות את הנהר) כדי לבצע את העבירה, ואילו ברוריא היתה פסיבית ולא יזמה את העברה.

- כמו כן אנו רואים כי ברוריא לקחה אחריות על העברה (ויתכן וההתאבדות מוזכרת כמעשה הירואי של תשובה), ולעומת זאת רבי מאיר לא לקח אחריות על מעשיו אלא ברח לבבל.

נראה כי סיפור זה אף קשה יותר מקודמו, ואכן מצאנו פירוש אחר בדברי רבינו ניסים (בספרו חיבור יפה מן הישועה) המסיים את הסיפור כך: "הלך רבי מאיר, לקח את אשתו וכל מה שהיה לו ועבר על עירק".

רש"י כפי שמוכר לנו מסיפורים אחרים. הוא מציע כי גרעין הסיפור החל מהעובדה כי לברוריא "לא היה עם מי לנהל שיחה ברמתה ולכן שוחחה ארוכות עם תלמיד". מכיוון שברוריא הייתה ברמה תורנית כה גבוהה והיא רצתה לדון עם חברותא, היא הייתה חייבת לעשות זאת עם גברים ומייסוד זה התרחב הסיפור.³

כזכור, בתחילת השיעור ראינו את דברי הגמרא בעירובין דף נג שם סופר על ברוריא שנזפה ברבי יוסי הגלילי על שאמר שתי מילים מיותרות לאישה. מכאן נראה כי דווקא בברוריא אין לחשוד בריבוי שיחה עם גברים, אולם הרב הנקין במקום אחר (מאמר בהצופה) הציע הסבר אחר לדברי הגמרא בעירובין, הסבר העולה בקנה אחד עם כיוון דבריו בהסבר מעשה דברוריא:

"האמנם צריך 'לספור את המלים' בדיבור בנים עם בנות? לכאורה, מקורו איתן במסכת ערובין (נג:), כפי שציין. מסופר שם: רבי יוסי הגלילי הוה קא אזיל באורחא (היה הולך בדרך). אשכחה (מצא את) לברוריא. אמר לה: באיזו דרך נלך ללוד? אמרה לה: גלילי שוטה! לא כך אמרו חכמים 'אל תרבה שיחה עם האשה'? היה לך לומר 'באיזו ללוד'?"

הרי שבמקום שאפשר להסתפק באמירת שתי מילים לאשה, אין להאריך בארבע. ברם, מי שמפרש כן בדברי ברוריא, יתקשה להסביר את לשונה הבוטה "גלילי שוטה!". אין זה סגנון המקובל אצל חכמים המעירים זה לזה בהלכה... אלא לא לכך התכוונה ברוריא. נתבונן בדוגמה הבאה: אתה מטייל בחוצות בניו יורק, לפני שנים, ולפתע אתה נתקל ברב סולובייצ'ק. אתה אומר לו, 'הרב סולובייצ'ק, תגיד לי, איפה כאן הרכבת התחתית?'. פגשת את גדול הדור, וכל מה שיש לך בפיך הוא לשאול 'איפה כאן הרכבת התחתית?'. אולי תשאל אותו משהו בנושא תורני?

זו היתה כוונתה של ברוריא. היא היתה מפורסמת בחכמתה, אשה ששיננה בכל יום 300 הלכות מ 300 בעלי שמועה כמסופר בפסחים (סב:), וכל מה שהיה לרבי יוסי לומר היה לבקש ממנה להראות לו את הדרך? אם כן, כך השיבה לו, אם אתה מקפיד כל כך שלא לדבר עם נשים, תלך בגישה זו את עד לקצה האחרון שלה. אל תאמר 'באיזו דרך נלך ללוד' בארבע מילים, כשאפשר לומר 'באיזה ללוד' בשתי מילים בלבד!

נמצא שברוריא לא דגלה ב"ספירת מלים" בשיחה בין אנשים לנשים, אלא להיפך. היא טענה נגד רבי יוסי בדרך של ההבאה אל האבסורד: אם אתה, רבי יוסי, קיצוני עד כדי כך בהימנעותך מלדבר עם נשים, עד שאינך משוחח עמי אפילו בדברי תורה, אם כן גם בהוראות הדרך יש לך להמעיט ככל שניתן ולספור את המלים. וזהו האבסורד, שגם רבי יוסי יודה בו, כי אף אחד, כולל רבי יוסי, אינו סופר מלים. וכנראה ברוריא נעלבה ונפגעה מכך שרבי יוסי הגלילי לא התייחס

החיד"א דוחה את האפשרות הזו שהרי 'וממה שאירע פעם אחת לברוריא אין לנו לגזור מדעתנו ולקבוע הלכה כל שלא מצינו זה בר"ל'. בהמשך דבריו החיד"א מעלה הסבר אחר לפסק הרמב"ם.

אולם ישנם חכמים שתפסו כהצעת החיד"א גם למסקנת הגמרא ולהלכה, וכך מובא בשו"ת ציץ אליעזר:

"אך בספר משרת משה על הרמב"ם כתב להשיג על דברי החיד"א הנ"ל דחכמים לא נתנו דבריהם לשיעורין וגם בענין כוונתה אנו לא בקיאין והדבר מסור ללב והאדם יראה לעינים, וגם סופה של ברוריא הוכיח על תחילתה, [והרגיש מזה החיד"א בעצמו בספרו שם] ולכן העלה שם לעיקר כד"ל החיד"א שם בתחילה, דמראש היו מלמדין אבל ממה שאירע לברוריא הסכימו דהלכה כר"א עיי"ש...".² (טג, 2)

פירוש מרחיק לכת לסיפור זה אנו מוצאים בפירושו של הבן איש חי- בן יהוידע על הסוגיא. הבן איש חי נדרש לשאלה כיצד רבי מאיר הכשיל את תלמידו ואת אשתו, באיסור כה חמור. הוא מסביר, שאותו תלמיד היה סריס וממילא אין לו שום תאוה והרהור ולכן הוא ביקש דווקא ממנו שיעמיד את ברוריא בנסיון זה. בהמשך דבריו הוא כותב שהסריס לא ניסה לעשות את אותו מעשה אלא 'רק' לרחוץ עמה באמבטי כאשר הוא הסביר את הצורך כדבר רפואה לרחוץ עם אישה. לאחר שהיא ראתה שהוא סריס הוא הסביר לה שרבי מאיר ציוה עליו לפתות אותה:

"והיא, אף על פי שלא נתפתית לעשות עבירה חס וחלילה אלא רק נתפתית לתת לו רשות לרחוץ עמה באמבטי אחד, בושה מבעלה רבי מאיר, איך תראה פניו, ומרוב בושה נתפרה דעתה וחנקה עצמה, ואין לה דין המאבד עצמו לדעת כי לא הייתה שפוייה בדעתה...".

בפירושו זה הוא מתמודד עם כל הבעיות שהזכרנו שקיימות בסיפור: 1. כיצד רבי מאיר העמיד את תלמידו ואשתו בפני איסור כה חמור? 2. כיצד קרה שברוריא נתפתתה? 3. איך יכול להיות שברוריא התאבדה?

אך כפי שכבר ציינו- הסיפור כולו מרומז במילים 'משום מעשה דברוריא'. פירוט הסיפור מופיע בדברי רש"י והבן איש חי בפירושו מוסיף פרטים רבים כדי שהסיפור אולי יתיישב בלב בצורה קצת יותר פשוטה לחלק מהלומדים.

גישה שונה אנו מוצאים בדברי הרב הנקין בשו"ת בני בנים:

"...לכן הסיפור אינו מסתבר לע"ד... סיפור זה אינו נמצא בדברי חז"ל, ולא נודע מקורו, ושאר הראשונים לא הזכירוהו, ושם יסודו באיזה סיפור עם או מקור אחר, שנשתרבב שמה של ברוריא לתוכו. ועל רש"י אין תלונה שהוא רשם מה שמע...". (חלק ד, ד).

הרב הנקין אינו מוכן לקבל את ההסברים לסיפור זה, והוא מבין שיש כאן טעות, או מסורת שגויה שהשתרבבה לדברי

3 במאמרו של איתם הנקין (ראה בהערה הראשונה) ישנם הצעות נוספות לשאלה האם הסיפור הינו סיפור אמיתי וומהיכן הוא הגיע לרש"י.

2 מקור הדברים משו"ת מהר"ל סימן קצט.

אליה כאל ת"ח, ולכן הגיבה בחריפות רבה, "גלילי שוטה!" צריך להימנע מהכללות גורפות בעניינים אלה... בעצם ההתייחסות לנשים חל שינוי בהלכה במשך הדורות, לפי המציאות ההולכת וגוברת של הרגל נשים להיות בין האנשים, כדברי ה"לבוש" (סוף אורח חיים), ובניגוד לימי חז"ל שאז נשים היו מסתגרות יותר בבית. וכתב רבו המהרש"ל ב"ים של שלמה" (קדושין פרק ד, כה): "...על זה סומכים כל העולם, שמשתמשים ומדברים ומסתכלים בנשים".

אחרית דבר

ראינו השבוע את הסיפור של מעשה דברוריא כפי שמובא בפירוש רש"י לסוגיה בעבודה זרה. דנו בקשיים העולים מקריאת הסיפור- הקושי הגדול על רבי מאיר ויחסו כלפי אשתו, ולאחר מכן על התפתחות הסיפור וסופו. ראינו פירושים שונים ומגוונים בקרב האחרונים לסיפור זה. מטרת השיעור אינה להכריע האם הסיפור אירע או לא, וכיצד יש לפרש את דברי רש"י- אלא להעלות את השאלות ואת הנושא לדיון. דמותה של ברוריא הינה דמות חריגה וניתן ללמוד ממנה הרבה מאוד, וגם מסיפור זה לפירושו השונים⁴.

נסיים את השיעור בשני מסרים חשובים שאנו יכולים ללמוד מסיפור זה. דבר ראשון הוא העקרון הידוע של אל תאמין בעצמך עד יום מותך. גם ברוריא שהייתה בין גדולי הדור בימי התנאים מצאה את עצמה מתפתה ומגיעה לידי חטא. על האדם להשגיח על עצמו תמיד ולבחון מהם הנקודות שבהם הוא יכול ליפול באופן מיוחד והינם נקודות תורפה עבורו.

עקרון שני שיש ללמוד הוא לגבי לימוד תורה לנשים בימינו⁵. זכינו כיום להרבה מרכזי לימוד לנשים (מכללות, מדרשות וכו') וברור כי שאלת לימוד תורה לנשים בימינו שונה מהדיון שהיה סביב הנושא לפני מאה שנים. אך יש לשים לב להפרדה הנצרכת גם בעולם התורה בין גברים ונשים. החשיבות של מקומות לימוד נפרדים, שיהיו נשים שילמדו במוסדות אלו מאוד חשובה, ולא ניתן להתעלם מדבר זה באצטלא שמדובר על לימוד תורה וממילא אין כלל חשש.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ט
עורך: אביעד ביננשטוק

בית המדרש הוירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דואל: office@etzion.org.il

4 בהערה הראשונה הפנו למאמרה של ד"ר ב. בקון בנושא זה. מאמר זה פורסם בשינויים מסוימים גם באתר קולך- <http://www.kolech.org.il/show.asp?id=18654>. מעניין מאוד לראות את התגובות למאמר ואת הקושי בנתינת הסבר לסיפור זה, אך מעבר לכך ניתן לראות בצורך שראו הקוראים להגיב בעומק למאמר. התגובות בהחלט משקפות גישות שונות בקריאת הסיפור ובפירושו, וניתן למצוא שם גם את תגובתו של פרופ' א' גרוסמן להערות ולמאמר.

5 בשיעור זה לא עסקנו כלל בשאלה של לימוד תורה לנשים. נקודת המוצא היא שאין כלל בעיה בכך אלא להיפך, מדובר בתופעה רצויה ומבורכת. הרבה מפוסקי זמנינו מתייחסים לעניין זה וזוהי הגישה המקובלת בקרב הציבור הלאומי דתי. נפנה רק למקור אחד בעניין זה- הרב חיים דוד הלוי בש"ת עשה לך רב (ח"ב, נב) נשאל בעניין זה והוא מוכיח שעניין ללמד תפלות נאמר לגבי בנות צעירות ולא לגבי נשים שלמדו והגיעו לבגרות. בסיום דבריו הוא מעלה טיעון נוסף- "אבל בזמנינו שלומדים לימודים כלליים בכל הרצינות הראויה- למה יגרעו דברי תורה?".